

Výzkumná sdělení

Školní podmínky pro přístup žáků k učivu jako k instrumentu řešení životních problémů

Stanislav Navrátil, Jan Mattioli

Klíčová slova: příprava pro život, životní problémy, přístup žáků k učivu, subjektivní smysl učiva, učivo jako instrument řešení životních problémů, podmínky pro pochopení učiva jako instrumentu, současný stav přístupu k učivu

1. Proč by měli učitelé vytvářet v průběhu výuky podmínky pro přístup žáků k učivu jako k instrumentu řešení osobních a společenských problémů?

Příprava dětí a mládeže pro život ve společnosti patří k jednomu ze základních úkolů škol všech stupňů. Jedním ze standardních projevů připravenosti ve vztahu ke společenskému očekávání v minulosti, současnosti a jistě i budoucnosti je schopnost žáků využívat osvojených pojmů, pravidel, vzorců, zákonů atd.:

- jako prostředků řešení problémů spjatých se soukromým životem, společenskými aktivitami a se zaměstnáním v konkrétních společenských podmínkách;
- jako východisek pro nalezení odpovídajících postupů řešení nově vznikajících životních problémů.

Společenská závažnost uvedeného požadavku byla a je i v současnosti zdůrazněna tím, že se stává pro veřejnost jedním z klíčových kritérií hodnocení kvality práce školy. Například již ve 20. a 30. letech 20. století byly tehdejší školy kritizovány některými představiteli reformní pedagogiky (J. Dewey, C. Freinet aj.) za to, že žáci sice dokáží pamětně reprodukovat obsah stále většího počtu vědomostí, ale nevědí, kde a k čemu je mohou využít v praktickém životě.

Kladení důrazu na rozsah vědomostí jako na ukazatele kvality vzdělání vedlo v minulosti k disonanci mezi pojetím úspěšnosti ve škole a v životě a ovlivňuje nutně vznik identických rozporů i v současnosti.

Záměrné, systematické vedení žáků k pochopení a využívání učiva jako instrumentu řešení životních problémů má své opodstatnění nejen ve vztahu k přípravě pro život. Zkušenosti z praktického života spolu s potřebou být úspěšný v životě zaměřují pozornost žáků ve výuce především při prvním kontaktu s novým učivem ke zhodnocování významnosti učiva pro život, pro splnění krátkodobých i dlouhodobějších osobních cílů, a to i tehdy, když k tomu nejsou vyzváni vyučujícími. V takových případech mohou být výsledkem subjektivní závěry jednotlivců o užitečnosti nebo neužitečnosti nových poznatků, které nemusí díky nedostatku vědomostí a zkušeností odpovídat skutečnosti. Přesto však ovlivňují ochotu žáků angažovat se v učení. Všichni známe výroky žáků typu „jsou to řeči o ničem“, „k ničemu to není“, „v životě to nebudu potřebovat“. Pokud si učitelé tuto skutečnost neuvědomí a nepokusí se jí předcházet, mohou přispět k vytváření negativních vztahů účastníků učení k novým poznatkům i k pedagogickým situacím, v nichž budou osvojovány se všemi negativními důsledky.

Odpovědí na otázku předloženou v úvodu článku chceme zdůraznit, že požadavek vytvářet žákům ve vyučování plánovitě a systematicky podmínky, které jim usnadní objevit subjektivní smysl učiva, je funkční, nikoli formální záležitostí ve vztahu k přípravě jedince pro život i k tendenci učících se zhodnocovat osobní významnost osvojených poznatků.

2. Umožňuje současné pojetí výuky na I. stupni základní školy žákům poznávat smysl učiva jako instrumentu řešení problémů mimo rámec školy?

Při hledání odpovědi na zformulovanou otázku vycházíme z faktu, že existují alternativy činností, jimiž mohou učitelé usnadňovat žákům postihnutí smyslu učiva jako subjektivně užitečného prostředku řešení životních problémů.

Pro orientaci předkládáme přehled aktivit vyučujících, které mohou žákům usnadnit v průběhu výuky postihnutí smyslu učiva jako instrumentu řešení životních problémů.

Přehled aktivit:

Aktivita č. 1

V úvodu etapy osvojování nového učiva jsou žákům předkládány předem zpracované životní situace, které souvisejí se současným a budoucím osobním a společenským životem. Jejich těžištěm jsou úkoly nebo otázky, s nimiž mohou žáci v daných situacích přijít do styku. Popis a obsahy zadání úkolů

i otázek přitom musí vyjadřovat vztah k novému učivu jako prostředku jejich řešení.

Vyučující pomáhají řešitelům při rozboru úkolů a otázek a při postihování souvislostí mezi požadavky na řešení a novým učivem.

Využitím této aktivity se stává učivo pro žáky již od prvního kontaktu s ním konkrétním instrumentem řešení životních problémů a jeho osvojení je pokládáno za jeden z nutných kroků k jeho využití. Smysl učiva pro sebe objevují tedy účastníci předložených situací sami jako řešitelé úkolů a otázek, které vyplývají z kontextu životních situací.

Aktivita č. 2

V další možné alternativě činností učitele, jejichž funkcí je pomoci žákům objevit subjektivní smysl učiva v reálných životních situacích mimo rámec školy postupuje vyučující následujícím způsobem:

- v úvodu etapy poznávání a osvojování nového učiva předává prostřednictvím mluveného slova, textu, obrazového materiálu, grafů, modelů apod. předem připravené informace o novém učivu žákům, kteří jsou v roli posluchačů, čtenářů a diváků;
- po prezentaci informací, jejichž záměrem je usnadnit poznání a pochopení nového učiva, vede učitel žáky prostřednictvím kladení předem připraveného systému otázek, které vycházejí z jejich praktických zkušeností, k postupnému objevování vztahu učiva k řešení problémů mimo rámec školy.

Společným znakem první a druhé alternativy činnosti vyučujících je vytváření podmínek pro spoluúčast žáků na objevování smyslu učiva jako instrumentu řešení osobních a společenských úkolů. V druhém popisovaném postupu však na rozdíl od první alternativy žáci nejprve poznávají a osvojují si učivo bez vztahu k řešení jakýchkoli životních problémů a teprve v druhé etapě uvažují za pomoci vyučujícího o jeho možném využití mimo rámec školy.

V procesu učení jsou tak od sebe odděleny poznávací a prováděcí etapa. V takových případech může nastat a často také nastává nebezpečí, že žáci vyhodnotí nové učivo již po prvním kontaktu s ním jako pro ně zbytečné a tento verdikt ovlivní jejich ochotu dále se angažovat při jeho osvojování.

Aktivita č. 3

Přístup žáků k novému učivu může učitel ovlivnit i v průběhu výkladu prostřednictvím příkladů možného využití poznatků mimo rámec školy spojeného s prezentací obrazového materiálu, promítáním diapozitivů, videokazet atd.

V tomto případě však nejsou žáci objeviteli, spoluobjeviteli praktického smyslu učiva, ale pouze příjemci informací, které poukazují na možné využití nového učiva v reálném životě. Poznání užitečnosti poznatků není tedy výsledkem vlastní práce, ale převzatým sdělením, k němuž mohou na rozdíl od vlastních závěrů přistupovat skepticky nebo je vůbec nepřijmout.

Uvedené alternativy činnosti vyučujících se pro nás staly východisky zhodnocení angažovanosti učitelů, jejímž smyslem je usnadnit žákům I. stupně ZŠ postihnout smyslu učiva jako instrumentu řešení problémů mimo rámec školy. Alternativy, označené čísly 1, 2, 3, reprezentují kvalitu podmínek usnadňujících dětem postihnout subjektivní smysl učiva pro život, a posílit tak jejich pozitivní přístup k novým poznatkům. Postup učitele označený číslem 1 pokládáme za nevhodnější, alternativu označenou č. 3 za nejméně funkční.

Při hodnocení současného stavu na I. stupni ZŠ jsme zjišťovali:

- zda mají vyučující představu o tom, jak pomoci žákům postihnout smysl učiva jako prostředek řešení osobních a společenských problémů mimo rámec školy a nakolik tyto představy korespondují s uvedenými alternativami;
- zda učitelé tyto své představy skutečně realizují v průběhu řízení procesu poznávání a osvojování nového učiva ve vybraných vyučovacích předmětech humanitního a přírodovědného zaměření (český jazyk, vlastivěda, matematika, přírodověda).

K získání potřebných informací jsme využili empirických výzkumných metod „řízeného rozhovoru“ a „kvantitativní analýzy autentických záznamů“ výuky v etapě poznávání a osvojování nového učiva.

V řízeném rozhovoru jsme se ptali učitelů na to, jakým způsobem zajišťují ve výuce přístup žáků k novému učivu jako k instrumentu řešení životních problémů. Při analýze autentických záznamů průběhu etapy poznávání nového učiva jsme zjišťovali, jaké konkrétní podmínky vytvářejí vyučující proto, aby žáci poznali smysl učiva pro osobní a společenský život.

Současný stav angažovanosti vyučujících (angažovanost by měla usnadnit žákům postihnout subjektivní smysl učiva pro život) je ve výsledcích průzkumu vyjádřen:

- frekvencí zastoupení jednotlivých alternativ činností učitelů označených čísly 1, 2, 3 v odpovědích vyučujících na otázky řízeného rozhovoru,
- frekvencí zastoupení uvedených alternativ ve výuce vybraných humanitních a přírodovědných předmětů,
- mírou shody nebo disonance mezi odpověďmi učitelů v řízeném rozhovoru a skutečně vytvářenými podmínkami pro postižení smyslu učiva jako instrumentu řešení problémů mimo rámec školy.

Průzkumu se zúčastnilo 240 učitelek I. stupně základních škol v Ústeckém kraji.

I. Zpracované výsledky odpovědí učitelek z řízeného rozhovoru

1. Smysl učiva jako instrumentu řešení životních problémů objevují nebo spoluobjevují žáci.

	100 %	1a (HS)	%	1b (HS)	%
Čj	60	8	13,33	4	6,66
Vl	60	2	3,33	3	5,00
Ma	60	8	13,33	14	23,33
Př	60	2	3,33	5	8,33
	240	20	8,33	26	10,83

- 1a) Smysl učiva objevují žáci prostřednictvím řešení úkolů vyplývajících ze životních situací.
 1b) Smysl učiva objevují žáci prostřednictvím odpovědí na kladené otázky.
 2. Smysl učiva jako instrumentu řešení životních problémů je žákům sdělován učitelem v průběhu výkladu.

	100 %	2a (HS)	%	2b (HS)	%
Čj	60	17	28,33	1	1,66
Vl	60	23	38,33	3	5,00
Ma	60	34	56,66	1	1,66
Př	60	36	60,00	3	5,00
	240	110	45,83	8	3,33

- 2a) Vyučující uvádí sám příklady možného praktického využití nového učiva nebo čte příklady nového využití z ukázek.
 2b) Vyučující promítá žákům diapositivы, videokazety, předkládá obrazové materiály, v nichž jsou prezentovány možnosti využití učiva v životě.

II. Výsledky zpracování údajů z analýzy autentických záznamů průběhu etapy osvojování nového učiva ve vybraných humanitních a přírodovědných předmětech

1. Smysl učiva jako instrumentu řešení životních problémů objevují nebo spoluobjevují žáci.

	100 %	1a (HS)	%	1b (HS)	%
Čj	60	2	3,33	9	15,00
Vl	60	1	1,66	4	6,66
Ma	60	7	11,66	20	33,33
Př	60	1	1,66	13	21,66
	240	11	4,58	46	19,16

- 1a) Smysl učiva objevují žáci prostřednictvím řešení úkolů vyplývajících ze životních situací.
- 1b) Smysl učiva objevují žáci prostřednictvím odpovědí na kladené otázky.
2. Smysl učiva jako instrumentu řešení životních problémů je prezentován žákům učitelem v průběhu výkladu.

	100 %	2a (HS)	%	2b (HS)	%
Čj	60	4	6,66	0	0,00
Vl	60	0	0,00	0	0,00
Ma	60	16	26,66	0	0,00
Př	60	6	10,00	1	1,66
	240	26	10,83	1	0,41

- 2a) Vyučující uvádí sám příklady možného praktického využití nového učiva nebo čte příklady nového využití z ukázek.
- 2b) Vyučující promítá žákům diapositivy, videokazety, předkládá obrazové materiály, v nichž jsou prezentovány možnosti využití učiva v životě.

III. Srovnání výsledků zpracování řízeného rozhovoru a analýzy autentických záznamů průběhu etapy osvojování nového učiva

1. Smysl učiva jako instrumentu řešení životních problémů objevují žáci.

	100 %	I.		II.		I.		II.	
		1a (HS)	%	1a (HS)	%	1b (HS)	%	1b (HS)	%
Čj	60	8	13,33	2	3,33	4	6,66	9	15,00
Vl	60	2	3,33	1	1,66	3	5,00	4	6,66
Ma	60	8	13,33	7	11,66	14	23,33	20	33,33
Př	60	2	3,33	1	1,66	5	8,33	13	21,66
	240	20	8,33	11	14,58	26	10,83	46	19,16

I. Zpracovaná empirická data z řízeného rozhovoru

II. Zpracovaná empirická data z rozboru autentického záznamu výuky

- 1a) Smysl učiva objevují žáci prostřednictvím řešení úkolů vyplývajících ze životních situací.
- 1b) Smysl učiva objevují žáci prostřednictvím odpovědí na kladené otázky.
2. Smysl učiva jako instrumentu řešení životních problémů je žákům prezentován učitelem v průběhu výkladu.

	I.			II.			I.			II.		
	100 %	2a (HS)	%	2a (HS)	%	2b (HS)	%	2b (HS)	%			
Čj	60	17	28,33	4	6,66	1	1,66	0	0,00			
VI	60	23	38,33	0	0,00	3	5,00	0	0,00			
Ma	60	34	56,66	16	26,66	1	1,66	0	0,00			
Př	60	36	60,00	6	10,00	3	5,00	1	1,66			
	240	110	45,83	26	10,83	8	3,33	1	0,41			

- 2a) Vyučující uvádí sám příklady možného praktického využití nového učiva nebo čte příklady nového využití z ukázek.
- 2b) Vyučující promítá žákům diapositivy, videokazety, předkládá obrazové materiály, v nichž jsou prezentovány možnosti využití učiva v životě.

Závěr

Z výsledků uvedených v tabulkách vyplývá, že na I. stupni vybraných základních škol v Ústeckém kraji existují ve výuce rezervy ve vytváření podmínek usnadňujících žákům poznat a využít smysl učiva jako instrumentu řešení problémů přesahujících rámec školy.

Článek je výsledkem komparativní studie empirických dat v rámci řešení druhého roku grantového projektu GA ČR č. 406/00/0050.

Literatura

- ATKINSONOVÁ, R. L. a kol. *Psychologie*. Praha: Portál, 1997.
- BERTRAND, J. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál, 1995.
- FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál, 1997.
- GARDNER, H. *Dimenze myšlení*. Praha: Portál, 1999.
- HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha: Budka, 1993.
- MAŇÁK, J. *Stručný nástin metodiky tvořivé práce*. Brno: Paido, 2001.
- NAVRÁTIL, S., KLIMEŠ, K. *Vytváření a řešení pedagogických situací*. Ústí n. L.: PdF UJEP, 1986.
- NAVRÁTIL, S. a kol. Práce učitele s neúspěšnými žáky. In *Acta Universitatis Purkynianae*. Ústí n. L.: UJEP, 1997.
- PŘUCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1998.

NAVRÁTIL, S., MATTIOLI, J. Školní podmínky pro přístup žáků k učivu jako k instrumentu řešení životních problémů. *Pedagogická orientace* 2002, č. 2, s. 92–98. ISSN 1211-4669.

Adresa autorů: Doc. PhDr. Stanislav Navrátil, CSc., Mgr. Jan Mattioli, Pedagogická fakulta UJEP, Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem